

'NEŞRÜ'L-ARF' ADLI RİSALESİ BAĞLAMINDA İBN ÂBİDİN'İN ÖRF ANLAYIŞI

The Understanding of Custom of Ibn Abidin in the Context of His Book Named Neşru'l-Arf

Nazan KAPICI*

ÖZ

Son dönem Osmanlı ulemasından İbn Âbidîn'in örf'e dair yazdığı Neşru'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâm ale'l-örf adlı risalesi örf konusuyla ilgili olarak zikredilebilecek en önemli eserlerdendir. İbn Âbidîn bu risaleyi, hâkimin fetva verirken dikkat etmesi gereken hususları içeren manzum eseri Ukûd-u resmî'l-müftî üzerine yazdığı Şerhu manzûmeti Ukûdi resmî'l-müftî adlı şerhten sonra, örf konusunu izah etmeye duyduğu ihtiyaca binaen kaleme almıştır. İbn Âbidîn bu risalede hukuki bir delil olarak örfün, diğer deliller ve Hanefî fetva usulünde dayanak kabul edilen Zahiru'r-rivaye karşısındaki konumunu ele almakta, hüküm vermede örfün belirleyici durumuna dikkat çekmektedir. Onun örf'e meşruiyet kazandırmadaki asıl hareket noktası, müçtehit imamların bugün yaşamaları durumunda toplumun örfünü dikkate alarak farklı şekilde hüküm verecek olmalarına dair kuvvetli inancıdır. Diyebiliriz ki İbn Âbidîn, geleneksel mezhep anlayışının temellerine dokunmadan İslam'ı modern hayata dahil etmeyi başaran bir formül öne sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Örf Risalesi, Örf, Adet, Delil, Zahiru'r-rivaye

ABSTRACT

Neşru'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-urf, written by Ibn Âbidîn in the last period of the Ottoman Empire, is one of the most important works that can be mentioned related to custom. After he had written Şerhu manzûmeti Ukûdi Resmî'l-Müftî, which was written to explain his poetical work Ukûd-u resmî'l-müftî, he wrote this treatise due to necessity of explaining a matter of custom. Ibn Âbidîn deals with the position of custom against Zahiru'r-riwayah, which is accepted as a basis proof in the Hanafi-fatwa method with the other proofs. In addition, he draws attention to the decisive factor of custom in judging. The starting point of his opinion is the strong belief that the sect leaders will judge differently if they lived today, taking the society's custom into consideration. We can say that Ibn Âbidîn proposed a formula that succeeded in incorporating Islam into modern life without touching the bases of the traditional understanding of sect.

Keywords: Custom Treatise, Custom, Proof, Zahiru'r-riwayah

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (nazan.kapici@gmail.com)

Giriş

“Neşrû'l-arf” Risalesi Bağlamında İbn Âbidîn’in Örf Anlayışı” adlı bu çalışmanın temel amacı, Hanefi mezhebinin önemli alimlerinden İbn Âbidîn’in şer’i bir delil olarak örfе bakışını, kendi kaleminden çıkan *Neşrû'l-arf fi binâi ba’di’l-ahkâmi ale’l-örf* adlı risale çerçevesinde ele almaktır. Toplumsal hayattaki uygulamalarla İslam hukuk kuralları arasında uyumsuzlukların başladığı Osmanlı son döneminde yaşayan İbn Âbidîn’in, meseleye İslam hukukunun delilleri arasında sayılan örf delili ile yaklaşması ve örfü, İslam hukukunun toplumda sahip olduğu işlevi tekrar elde edebilmesi için bir çıkış noktası olarak değerlendirmesi, gerçekten dikkate değerdir. Çalışmanın yöntemi, İbn Âbidîn’in örf ile ilgili görüşlerini onun örfе dair yazdığı risale çerçevesinde ele almaktır. Bu noktada konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar araştırılmış ve onlardan istifade edilmiştir. Konu temelde üç bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde örf ve adet kavramları hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, bir delil olarak örfün taşıdığı değerden ve kısımlarından bahsedilmiştir. İkinci bölümde İbn Âbidîn’in müntesip olduğu Hanefi mezhebinde örfün konumu genel hatlarıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise çalışmanın asıl konusu olan İbn Âbidîn hakkında bilgiye ve örf risalesinin değerlendirmesine geçilmiştir. Bu çerçevede önce İbn Âbidîn’in hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğinden bahsedilmiş, daha sonra örf risalesi yazıldığı bağlam, yazılma amacı ve muhtevası açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

1. Bölüm: Örf ve Adet Kavramlarının Genel Çerçevesi

Örf, vahyin gelmeye başladığı Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren fıkıhın tedvin edildiği dönem ve sonrasına kadar değişik meselelerde farklı ölçü ve şekillerde hukuka kaynaklık etmiş, furû ve usûl eserlerinde çok önemli bir konuma sahip olmuştur.¹ Bu konumundan dolayı örfün hukuktaki yerinin doğru bir şekilde belirlenmesi ve kavramsal olarak sınırlarının çizilmesi konumuz açısından önem arz etmektedir.

1.1. Örf ve Adet Kavramları

Örf kelimesi, Arapça ‘a-r-f’ kökünden türemiştir ve sözlük anlamı olarak “ bilinen, tanınan, yadırganmayan, peş peşe gelen” demektir.² Yine aynı kökten türeyen ‘maruf’ kelimesi de “iyi olduğu akıl ve şeriat ile bilinen” anlamını ifade etmekte ve ‘münker’ kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır.³ Maruf ve münker kelimeleri bu anlamlarıyla Kur’an’da pek çok yerde geçmekte ve genellikle birbirini ardınca zikredilmektedirler.⁴ Bir hukuk terimi olarak örf ise, “birçok fıkhi sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunulan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dildeki yerleşik kullanımları” ifade eder.⁵

1 Kamil Yelek, Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi, *AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bolu 2015, c.3, s. 86

2 İbn Manzur, *Lisanü’l Arab*, “Urf”, c. 4, s. 2897

3 Ragıb El- İsfahani, *El-Müfredat*, “Urf”, c. 1, s. 561

4 Ali İmran, 3/104, 110; A’râf, 7/157; Tevbe, 9/ 67,71,112; Hac, 22/41

5 İbrahim Kafi Dönmez, “Örf” *DİA*, c. 34, s. 87

Adet ise, Arapça 'a-v-d' kökünden türeyen bir kelimedir ve sözlükte "dönmek, tekrarlamak, geri çevirmek, alışkanlık haline getirmek" gibi anlamlara gelir.⁶ Adet kelimesi, zikredilen son anlamıyla Türkçede de günlük dilde kullanılmaktadır. Terim olarak adet kelimesi ise, toplum nazarında genel kabul görmüş ve öteden beri tekrarlanarak yerleşmiş bulunan uygulama anlamında kullanılır.⁷

Örf ve adet kavramlarının ıstihâ tanımlarından hareketle bu iki kavram arasında mahiyet farkı olduğu söylenebilir. Adet tekrar ve alışkanlığa dayanırken örf, akıl ve iradeye dayanmaktadır.⁸ Aynı şekilde bu iki kavram arasında umumi-husus ilişkisi olduğu görülmektedir. Nitekim adet kelimesi, hem iyiyeye hem de kötüye delalet edebilecek şekilde daha nötr bir anlamda kullanılırken, örf kelimesi her zaman olumlu manayı ifade edecek ve iyiyeye delalet edecek şekilde kullanılır. Buradan hareketle adet kavramının örf kavramından

daha genel olduğu ve onu da kapsadığı söylenebilir.⁹ Ancak fukaha, örf ve adet kelimelerini aynı anlamda kullanmış ve hukuk açısından aralarında bir fark gözetmemiştir.

1.2. Örfün Kaynaklık Değeri

İslam hukukçuları, örfün kaynaklık değerini araştırırken Kitap ve Sünnet'te bu kelimenin geçtiği metinler üzerine eğilmiş ve ilgili metinlerde örfün kaynaklık değerine ilişkin bir delalet aramışlardır. Örfün kaynaklık değerine yönelik bir delalet ihtiva eden en önemli metin, "Af yolunu tut, örfü emret, cahillere kulak asma" (el-A'raf 7 /199) mealindeki ayettir. Bu ayette geçen örf kelimesine verilen anlamlar içinde örfün ıstihâ anlamına en yakın olanı, "maruf" ve "bütün dinlerin üzerinde birleştiği, insanların yadırgamadığı iyi ve güzel şeyler" şeklindeki anlamlardır.¹⁰ Aynı şekilde Bakara Suresi 233. ayette eşin nafakasıyla ilgili olarak 'bi'l-ma'ruf' ifadesi kullanılmakta ve nafaka borcu hakkında belirli bir miktar zikredilmemektedir. Bu ifade de İslam hukukçuları tarafından örfün kaynaklığı yönünde delil olarak alınmıştır.¹¹

Örfün kaynaklık değerine dayanak olma açısından hadis-i şerifler incelendiğinde Hz. Peygamber (sav)'den nakledilen '*Müslümanların iyi gördükleri Allah katında da iyidir.*'¹² anlamındaki rivayetin Hanefilerden İbn Nüceym,

6 İbn Manzur, age, "Avd" c. 3, s. 315

7 Hayreddin Karaman, "Adet" DİA, c. 1, s. 369

8 Yelek, agm c.3, s. 87

9 Hasan Dinç, *İslam Hukukunda Örf*, 2006, s. 11

10 Hayreddin Karaman, "Adet" DİA, c. 1, s. 369

11 Ömer Faruk Ocakoğlu, *Hanefi Mezhebinin Mezhep İç İşleyişinde Örfün Konumu: İbn Âbidin'in 'Örf Risalesi Örneği*, 2004, s. 16

12 Bu hadis İbn Mes'ud'a dayandırılmış ve Ahmed b. Hanbel, Beyhaki, el-Hâkim, Taberani tarafından rivayet edilmiştir. İlgili hadisin sihhati konusunda da tartışmalar vardır. Bkz. Samire Hasanova, Örf ve Adetin İslam Hukuk Düşüncesinde Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, Sayı: 14, s.208 Hadisin geçtiği kaynaklar için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3600; *Fedâilü's-Sahabe*, 541, Hakim, *el-Müstedrek*, 4465, Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, 4,133.

Şafililerden Suyuti ve örfü hüccet olarak kabul eden birçok İslam hukukçusu tarafından bu konuda delil olarak kullanıldığı görülmektedir.¹³ Bu konudaki diğer bir rivayet ise Hz. Peygamber (sav)'in, ailenin nafakasını temin etmemesi sebebiyle kocası Ebu Süfyan'dan şikayetçi olan ve onun malından haberi olmadan alıp alamayacağını soran Hind'e cevaben "*Sana ve çocuklarına yetecek miktarı örfü göre alabilirsin.*" şeklinde kullandığı ifadedir.¹⁴ Bu ve benzeri delillerden hareketle İslam hukukçuları örfün hukukta kullanımı konusunda müspet görüş beyan etmişlerdir.¹⁵

1.3. Örfü İtibar Edilme Şartları

Örfün delil olması konusunda fıkıhçılar arasında bir ittifak bulunmamakla beraber, İbn Nüceym ve Süyütî gibi alimler tarafından örfün delil olarak kullanılmasının meşru görüldüğüne yukarıda temas edildi. Ancak İslam hukukunda bu meşruiyet gelişigüzel değil, belli şartlara bağlanmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şartları Zekiyyüddin Şa'ban şöyle sıralamaktadır:

- 1) Örfün söz konusu muamelelerin tümünde veya büyük çoğunluğunda uygulanıyor olması gerekir. Buna 'ittirad' veya 'galebe' denir.
- 2) Hakem rolü oynayacak olan örfün, söz konusu hukuki işlemin kuruluşu esnasında veya söz konusu durumun bulunduğu sırada mevcut olması gerekir. Hukuki işlemin kuruluşundan sonra meydana gelen örfü itibar edilmez.
- 3) Örfün açık bir irade beyanı ile çatışmaması gerekir. Bir konuda örf olmakla birlikte akdin tarafları bunun aksini kararlaştırmışlarsa, örfü itibar edilmez, tarafların ortak iradesi esas alınır.
- 4) Örfün kesin bir şer'i delile yahut İslam hukukunun ilkelerine aykırı olmaması gerekir.¹⁶

İslam hukukçuları, bir uygulama veya durumun örfü değer kazanıp fıkhi hükümlere dayanak teşkil edebilmesi için bu dört şartı taşımasının zorunlu olduğunu belirtmişlerdir.

1.4. Örfün Kısımları

Örf; geçerli olup olmaması, mahiyeti ve yayıldığı muhit açısından farklı tasniflere tabi tutulmaktadır.

13 İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezair*, s.79; Suyuti, *el-Eşbah ve'n-nezair*, s.7, 89.

14 Ocakoğlu, age, s. 17

15 Bkz. Abdülkerim b. Ali, *el-Mühezzeb fi ilmi usuli'l-fikhi'l-mukâran*; Muhammed Sıdkı El-Gazzi, *el-Veciz*; Salah Muhammed Ebu'l-Hâc, *el-Fikhu'l-mukâran*.

16 Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, s. 198-199

1.4.1. Geçerli Olup Olmaması Açısından Taksim

Örf, hukuken geçerli olup olmaması açısından sahih ve fasid olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrımın temelinde örfün nassa ve şer'i esaslara aykırı olup olmaması vardır. Sahih örf; toplumda âdet haline gelen, haramı helal kılmayan, vacibi de ortadan kaldırmayan örfüdür. İslam hukukçuları, nişanlanan erkeğin nişanlısına elbise hediye etmesi, sipariş akdinde kaparo verilmesi gibi durumları sahih örf kapsamında değerlendirmişlerdir. Fasid örf ise, toplumda âdet haline gelmekle beraber haramı helal kılan ya da vacibi iptal eden örfüdür. Cenaze törenlerinde ve doğum günü kutlamalarında yapılagelen yasak iş ve davranışlar da fasid örf kapsamında kabul edilmektedir.¹⁷

1.4.2. Mahiyeti Açısından Taksim

Mahiyeti açısından örf, kavli ve fiili olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kavli örf, kelime ve kalıpların sözlük anlamlarından başka bir anlamda kullanılmasıdır. Kelimeler her zaman vazedildikleri manada kullanılmazlar. Zaman içinde değişir, hakiki anlamlarından çıkıp mecaz, kinaye gibi yeni anlamlar kazanırlar. İşte böyle durumlarda kelimenin delalet ettiği mana konusunda sözlük anlamına değil, toplumda yaygın olan anlamına itibar edilir. Bu kabilden olarak kaynaklarda 'veled', 'salat', 'dirhem' ve 'kuruş' örnekleri zikredilmektedir. Bunlardan mesela 'veled' kelimesi, sözlük anlamı olarak hem kız hem erkek çocuğa karşılık gelirken örfi kullanım kelimenin anlam alanını daraltmış ve sadece erkek çocuğa münhasır hale getirmiştir. Fiili örf ise, insanların belli bir davranış ve uygulama biçimini âdet haline getirmesidir.¹⁸ Temizlik amacıyla halka açık hamamların kullanılması veya satın alınan ev eşyasının montaj hizmetinin satım akdine dahil olması fiili örf örneği olarak verilebilir.

Burada kavli örf ve fiili örf arasındaki fark ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken iki husus vardır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, fiili örfün hukuki delil olarak kullanılabilmesi için açık bir irade beyanı ile çatışmaması gerekir; oysaki kavli örfte böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durum, kavli örfte nispeten fiili örfün kişinin müdahalesine daha açık olmasından kaynaklanmaktadır. Üzerinde durulması gereken diğer husus ise, fiili örfün âmını tahsis etme yetkisinin sadece Hanefiler tarafından kabul edilmesi, Şafiilerin ise bunu kabul etmemesidir.¹⁹

1.4.3. Yayıldığı Muhit Açısından Taksim

Yayıldığı muhit açısından örf, genel ve özel örf olmak üzere ikiye ayrılır. Genel örf, bütün İslam beldelerinde yaygın olan ve Müslümanların her devirde yapageldikleri uygulamalardır. Sipariş (istisna) akdi, 'talak' lafzının boşanma için kullanılması gibi uygulamalar genel örf örneği olarak değerlendirilebilir. Özel

17 İhsan Şenocak, *İslâm Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi*, 2011, s. 15

18 Ocakoğlu, age s. 21-22

19 İbn Âbidin, *Neşrül-arf, (Mecmûatu Resâil içinde)*, c.2, s. 115

örf ise, bir şehir veya bölge halkı ya da bir meslek grubunun arasında yaygın olan örfdür. İlim ve sanat erbabına ait istilâh ve teknik terimler de özel örf içinde mütalâa edilmektedir. Iraklıların “dâbbe” lafzını at için kullanmaları ve satılan maldaki bazı hataların, bazı bölgelerde ayıp olarak değerlendirilmesi; özel örfün örneklerindedir.²⁰ Aynı zamanda bu taksimde üçüncü bir başlık altında zikredilen ‘şer’i örfün, özel örf içinde değerlendirildiğini söylemek isabetli olacaktır.²¹

2. Bölüm: Hanefi Mezhebinde Örfün Konumu

2.1. Mezhep İçi İşleyişte Örfün Konumu

Ömer Faruk Ocakoğlu, Hanefi mezhebinin mezhep içi işleyişinde örfün konumuna dair şunları dile getirmektedir:

“Hanefi mezhebinin ilk dönemlerinde örf, hukuki uygulamada sonraki dönemlere nispeten daha merkezi bir konuma sahiptir. Bu durum, gerek ashâbın gerekse meşayihin mezhep sahibi fakihlerin görüşlerine muhalefet etmelerinden anlaşılmaktadır. Mezhebin tedvini usulünün oluşmasından sonraki dönemlerde örf, metinlerin elde ettiği merkezi rolün de etkisi ile en azından teoride daha tali bir konuma gerilemiştir. Hatta Wael B. Hallaq’a göre örf, istihsan ve istihâb gibi tali kaynakların kaynaklar hiyerarşisinde elde ettikleri konumu hiçbir zaman elde edememiştir.²² Zaten örf genellikle istihsan başlığı altında ele alınmıştır.”²³

Usul alanında metinsel otoriteler karşısında gerileyen örf, buna rağmen fûru alanında geçerliliğini sürdürebilmiş ve hüküm verme esnasında kendisine sıkı sıkı atif yapılmıştır. Uygulama alanında sonraki yüzyıllarda kullanımının artmasına rağmen örf, hukuk usulünde belirleyici bir yere sahip olamamıştır. Bununla birlikte İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) “*Âdet muhakkemdir.*” şeklindeki kaidesiyle ve İbn Âbidîn’in gelenek içerisinde kalarak eleştirel bir yaklaşımla örfün özel bir hüküm ortaya koyabileceğini belirtmesiyle örfün delil olarak kullanılması konusunda önemli bir adım atılmıştır.²⁴

2.2. Deliller Hiyerarşisinde Örfün Konumu

Hanefi mezhebinde örfün deliller hiyerarşisindeki konumuna dair tartışmalı olan nokta, onun nass ve icma gibi müstakil bir kaynak mı, yoksa dolaylı bir kaynak mı olduğu meselesidir. Hanefi usulcü ve fakihlerinin çoğunluğuna göre şer’i hükümlerin oluşmasında örf, dolaylı bir kaynak teşkil etmektedir. Yani örf sadece icma, istihsan, istislah gibi başka bir şer’i delile dayandığı takdirde dikkate alınmaktadır. Bu durumda örf, hüküm koyan bir delil değil, kıyas gibi yalnızca hükmü ortaya çıkaran bir delildir. Gerçek delil ise örfün dayandığı nass ve

20 Hasan Dinc, *İslam Hukukunda Örf*, 2006, s. 17

21 Ocakoğlu, age, s. 23

22 Wael B. Hallaq, ‘*Authority-continuity, and change in Islamic Law*’ (Ömer Faruk Ocakoğlu içinde), s.55

23 Ocakoğlu, age, s. 55

24 Yelek, agm, c.3, s. 95-96

icma gibi esaslardır. Dolayısıyla örf asli bir delil olmaktan çok, şer'î hükümlerin oluşmasında kullanılan ikincil bir kaynaktır. Bu sebeple klasik usul kitaplarında örf, müstakil bir başlık altında incelenmemiş, yukarıda da belirtildiği üzere genellikle istihsan konusu içerisinde ele alınmıştır. Örneğin Cessâs, (v. 370/980), Pezdevî (v. 482/1089) ve Serahsî (v. 483/1090) örfü istihsan başlığı altında, 'insanların uygulaması' şeklinde zikretmişler ve onu müstakil bir delil olarak ele almamışlardır.²⁵

2.3. Örfün Değişmesiyle Hükümlerin Değişmesi

İslâm hukukunda zamanın değişmesiyle değişen hükümler, örf ve âdete dayalı olan hükümlerdir. Bu durum Mecelle'nin 39. maddesinde "*Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz*" şeklinde ifade edilmiştir.²⁶ Yani zamanın değişmesiyle, hükümlerin de değişmesi inkâr olunamaz. Çünkü zamanın değişmesiyle insanların örf, âdet ve ihtiyaçları da değişmektedir. Kitap ve Sünnet'e dayanan hükümler, örf ve adetin değişmesiyle asla değişiklik göstermez. Ancak hakkında nass bulunmayan içtihadî hükümler böyle değildir, onlar zamanla değişebilir. Sonradan meydana gelen bir örf kıyas, istihsan, maslahat gibi diğer fer'î delillere dayanan içtihatların değişmesine sebebiyet verebilir. Çünkü içtihadı dayanan hükümlerin bir kısmı müçtehidin kendi zamanının örfü üzerine binâ ettiği şeylerden müteşekkildir. Dolayısıyla müçtehit bu zamanda yaşıyor olsaydı daha önce vermiş olduğu hükümden farklı bir hüküm verebilirdi. Zira zamanın değişmesiyle örfler değişmekte, yeni zaruret durumları ortaya çıkmakta, insanlar ahlaken bozulmakta ve bunlara bağlı olarak hükümler de değişmektedir. Bundan dolayı, 'insanların örf ve adetlerini bilmek' kaidesi içtihat şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Eğer hükümler ilk konulduğu haliyle devam ediyor olsaydı; bunların uygulanması insanlar için zorluk ve meşakkat doğururdu. Hâlbuki İslam, sosyal düzenin en güzel şekilde sağlanması için kolaylaştırmayı, zararın giderilmesini ve fesadın kaldırılmasını istemektedir. Bu sebeple sonraki fakihler, hükümleri kendi dönemlerinde mevcut olan örf üzerine bina ederek birçok konuda mezhep imamlarından farklı hükümler vermişlerdir.²⁷

25 Pezdevî, istihsan başlığı altında istisna akdini zikrederek örf üzerinde icma oluştuğunda istihsana gerekçe olabileceğini ifade etmiştir. Cessâs da istihsan başlığı altında, örfü "amelü'n-nâs" diyerek işaret etmiş ve seriatte insanların uygulamasına itibar edildiğini söylemiştir. Bkz. *Serahsî, Usûlü's-Serahsî*, c. 2, s. 203; Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl*, s. 276; Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. 4, s. 248.

26 Bu kaidenin açıklaması için bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm*, c. 1, s. 43.

27 Karâfi, *Furûk*, c. 3, s. 14; *Zerkeşi, El-Mensûr fi'l-Kavaidi'l-Fikhiyye*, c. 2, s. 393; İmamul-Haremeyni el-Cüveyni, *el-Burhan*, c. 1, s. 222; Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.89; İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.79.

3. Bölüm: Örf Risalesi Bağlamında İbn Âbidin'in Örf Anlayışı

3.1. İbn Âbidin'in Hayatı ve Hanefi Mezhebindeki Konumu

3.1.1. Hayatı ve Eserleri

Son dönem Hanefi uleması arasında yer alan İbn Âbidin, 1198 (1784) yılında Şam'da doğdu. Çocukluk yıllarını orada geçirdi ve ilk tahsilini orada aldı. Muhammed Saîd el-Hamevî'den kıraat dersleri aldı ve Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyerek hafızlık makamına erişti. Tecvit ilimlerine dair el-Meydâniyye, el-Cezeriyye ve eş-Şâtıbiyye metinlerini ezberledi. Aynı hocadan sarf, nahiv ve Şafiî fikhını da tahsil etti. Daha sonra Muhammed Şakir es-Sâlimî el-Ömerî el-Akkad'dan akli ilimlerle beraber hadis ve tefsir öğrendi. Şafiî iken Hanefi mezhebine geçerek fıkıh ve usulüne dair eserleri okudu. Muhammed Şakir'den el-Bahru'r-râik, el-Hidâye ve bazı eserleri okudu. ed-Dürrü'l-muhtâr'ı okuduğu sıralarda hocasının vefat etmesi sebebiyle bu kitabı Muhammed Şakir'in en büyük talebesi Muhammed Said el-Halebi eş-Şâmî ile tamamladı. Hocası Muhammed Şakir vasıtasıyla Kâdirî tarikatına intisap etti. 1252 (1836) yılında, elli yaşında vefat etti.²⁸ İbn Âbidin aynı zamanda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Mecelle cemiyeti üyelerinden oğlu İbn Âbidinzâde Alaeddin Muhammed, Kuduri ve Akidetü't-Tahavi şarihi Abdulgani el-Meydani, Hasan el-Baydar ve Şam müftüsü Ali Efendi el-Murâdî onun yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır.²⁹

İbn Âbidin, genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmesine rağmen farklı alanlarda pek çok eser kaleme almıştır. Bu eserlerin tamamını muhtevalarıyla beraber zikretmek çalışmanın kapsamını aşacağından, önemli olanların zikredilmesiyle yetinilecektir:

- *Reddü'l-Muhtâr*
- *Fethu Rabbi'l-elbâb*
- *Ukûdu'l-lâli fi esanidi'l-avâlî*
- *Nesematü'l-eshâr alâ ifadati'l-envar alâ Kitabi'l-Menar*
- *el-Ukudu'd-dürriyye fi tenkihi'l-Fetave'l-Hamidiyye*
- *Fethu nüzheti'n-nevazir ale'l-Eşbah ve'n-Nezair*
- *Haşîye ala Şerhi't-Takrir ve't-Tahbir ale't-Tahrir*
- *Minhetu'l-halik ale'l-Bahri'r-Râik*
- *Ukûdu resmi'l-müfti ve Neşrü'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmi ala'l-örf*³⁰

28 Abdullah Korkut, İbn Âbidin'in 'Neşrü'l-Arf fi Binâi Ba'di'l-Ahkâmi Ale'l-Örf' Adlı Risalesi ve Bu Risale İşığında Sosyal Değişmenin Hükümlere Etkisi, 2010, s. 66

29 Ocakoğlu, *age*, s.7

30 Ocakoğlu, *age* s. 8-9-11

3.1.2. Hanefi Mezhebindeki Konumu

İbn Âbidîn, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi açıdan sıkıntıda olduğu bir dönemde, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında yaşamış ve devletin içinde bulunduğu zor duruma bizzat tanıklık etmiştir. Osmanlı Devleti, kötü gidişata son vermek amacıyla birtakım ıslahat çalışmaları yapmakta, fakat bu çalışmalar durumun kötüye gitmesini engelleyememekteydi. Buna ilaveten taşrada devlet otoritesinin zayıflaması neticesinde yerel yöneticilerin halka zulmetmeye başlaması, eşkıyaların nahiye ve köyleri talan etmesi tebaayı ciddi anlamda zor durumda bırakmaktaydı. Ayrıca o dönemde yargılama konusundaki adaletsizliklerin bir sebebi olarak, bazı kadıların kendilerine arpalık olarak verilen kazalara gitmeyip yerlerine bu işten anlamayan kişileri göndermeleri durumu ortaya çıkmıştı. Özellikle Irak ve Şam bölgelerinde bu sıkıntılar daha da ilerlemişti.³¹

Öyle görünüyor ki, İbn Âbidîn'in içinde bulunduğu durum onun; fıkıhın mahiyeti, fıkıh usulü, iftâ makamının fonksiyonu gibi konulara yoğunlaşmasını sağlamış ve bu meselelere dair kaliteli eserler vermesinde tetikleyici rol oynamıştır. Nitekim Hayreddin Karaman da onun mezhep içindeki konumuna dair şunları zikretmektedir: "*Asrında Hanefilerin reisi, en mütebahhir alimi idi. Ehl-i taklid ulema arasında olmakla beraber tahkik mahsulü risale ve ifadeleri vardır.*"³² Benzer şekilde İbn Âbidîn'in güncel meseleler karşısındaki tutumunu Wael B. Hallaq şöyle ifade etmektedir: "*İbn Abidîn güncel meselelere günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek çözümler üretmiştir. Yani o sadece Muhammed Reşid Rıza gibilerinin öğretilerini öngörmemiş, aksine otoritenin sınırları içinde ve ona sadık kalarak, daha tutarlı çözümler geliştirme konusunda onları aşmıştır. Aynı zamanda o, yaşamış olduğu zamanın gereği, sadece son büyük Hanefi âlimi değil aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir hukuk reform programının yapılması gerektiğini önerme faziletine sahip ilk hukukçudur.*"³³

3.2. Örf Risalesi

3.2.1. Risalenin Yazılma Sebebi ve Bağlamı

İbn Âbidîn, çalışmamızın konusu olan '*Neşrül-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-örf*' adlı risalesini, kâdının fetva verirken dikkat etmesi gereken kuralları ele aldığı *Ukûd-u resmî'l-müftî* adlı manzum ve bu manzuma yaptığı *Şerhu Manzûmeti Ukûdi resmî'l-müftî* adlı şerh çalışması üzerine kaleme almıştır. Bu bakımdan, konunun tam olarak anlaşılması için söz konusu eserlerin içeriklerine değinmekte fayda vardır. Burada önce adı geçen manzum eser ve onun şerhi hakkında bilgi verilecek, daha sonra çalışmanın asıl konusu olan örf risalesinden bahsedilecektir.

31 Korkut, agm, s. 67

32 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s. 294-95

33 Wael B. Hallaq "Bir Osmanlı Reform öncüsü: Örf ve Hukûkî Değişim Üzerine İbn Âbidîn", çev.Ömer Faruk Ocakoğlu, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2005, Sayı: 3, s. 188-89

Ukûd-u resmi'l-müftî adlı eser, Hanefî mezhebinin kurumsallaşmasını ve mezhep içi fikhî istidlal yöntemlerinin neler olduğunu ele almaktadır. İlk dönemlerdeki İslam hukukçularının, Kur'an ve sünnetten delil çıkarma yöntemlerini geliştirip sistemli hale getirdikleri ve bunların mezhep doktrinlerinin oluşmasında temel teşkil ettikleri bilinen bir husustur. Sonraki İslam hukukçuları ise, ilk dönem ulemasının kullandığı bu yöntemleri, farklı görüşlerden hangisinin alınacağına dair sorunun çözümünde kullanarak geliştirmişlerdir. *Ukûd-u resmi'l-müftî*, bu bağlamda, hukukçular tarafından bilinen, fakat yeterince üzerinde durulmayan bu yöntemleri açıklamış olması sebebiyle önemlidir. Bu eserde Hanefî mezhebinde otorite kabul edilmiş görüşlerin ve kitapların sıralanıp değerlendirilmesi yapılmaktadır. Ayrıca zikredilen görüş ve kitaplara alternatif olarak örf konusu da ele alınmakta, fakat bu manzum eserde örfün işgal ettiği kısım bir beyti geçmemektedir.³⁴

İbn Âbidîn'in *Şerhu manzûmeti Ukûdi Resmi'l-Müftî* adlı eseri, adı geçen manzumenin açıklaması niteliğindedir. İbn Âbidîn 1827 yılında kaleme aldığı bu eserde, ifta görevini belirleyen kuralların işlevi ve müftünün yorum alanının sınırlarını ortaya koymaktadır. Müellif, şerhi yazma gerekçesini, dönemin müftü ve kadılarının hukuki muhakeme sürecinde ifta görevi ile ilgili kurallara dikkat etmeden hüküm vermeleri olarak açıklamaktadır. Bu amaçla önce ifta görevini belirleyen kuralların işlevlerinin belirlendiği mezhep birikimini ve fakihlerin sınıflandırmasını, daha sonra da müftünün yorum alanının sınırlarını belirleyen bir unsur olarak örfü ele almaktadır. Örfün ele alındığı ikinci kısım; zaruret hali ile amel, mefhum ile amel ve örf ile amel başlıklarından oluşmaktadır.³⁵

İbn Âbidîn, yukarıda zikrettiğimiz şerhinde, örf ile amel konusundaki açıklamalarının yeterli olmayacağını ve konuyu müstakil bir çalışmada ele almanın daha uygun olacağını belirterek '*Neşrû'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-örf*' adlı risalesini kaleme alır. Hukuki uygulamalarda örf ve adetin işlevini merkeze alan risale, bu alanda özgün bir yapıya sahiptir.³⁶ Risaleye girişte verdiği bilgiler İbn Âbidîn'in *Şerh-u manzûmeti Ukûdi resmi'l-müftî*'yi *Neşrû'l-arf*'ten önce yazmaya başladığını göstermektedir. İbn Âbidîn *Neşrû'l-arf*'ı yazma sebebini açıklarken örfün iç içe geçmiş birçok karmaşık meseleyi içermekte olduğuna vurgu yapmakta, konu hakkında doyurucu bilgiler veren bir çalışmanın henüz yapılmamış olmasından hareketle bu konuda yazılacak müstakil bir esere duyulan ihtiyacı dile getirmektedir.³⁷

34 Ayhan Hira, "İbn Âbidîn'in Örf Anlayışı (Şerhu Manzumeti Ukûdi resmi'l-müftî ve Neşrû'l-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmi ale'l-örf Adlı Risaleleri Bağlamında)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Sayı: 1, s. 359-60

35 İbn Âbidîn, age, c.1, s. 10-52.

36 Ocakoğlu, age, s. 57

37 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114

3.2.2. Risalenin Hanefi Fıkhdaki Önemi

Risalenin Hanefi fıkhındaki önemini ele almadan önce İbn Âbidîn'in risaleyi yazma amacını bir de onun ağzından okumakta fayda vardır. Müellif risaleyi yazma amacı olarak şunları söylüyor:

"Manzumelerimi yazdığımda bu eserimi *"Ukûdu resmi'l-müftî"* olarak isimlendirdim ve onun şerhinde şu sözüme ulaştım: *"Örf şeriatte muteberdir, bu sebeple hüküm onun etrafında döner."* Kastedileni göz önüne seren müstakil bir risaleyle manzumeyi açıklayan bir söz söylemeyi istedim. Çünkü ben bu makamın hakkını vereni de onun hak ettiği açıklamayı yapamı da göremedim. Bu risaleyi de *"Neşrül-'arf fi binâi ba'di'l ahkami 'ale'l-örf"* olarak isimlendirdim."³⁸

Abdullah Korkut, risalenin önemini şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

"İbn Âbidîn mezhep içerisinde hükümler noktasında bir tercihte bulunurken bir takım husûsiyetlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini "Resmu'l-müftî" adlı risalesinde genişçe anlatmıştır. Bu risâlede İbn Âbidîn, hukukî muhakeme sürecinde mezhep birikiminden yararlanmanın yanında, insanlar tarafından örf ve âdet haline getirilmiş söz ve davranışların bu sürece ne ölçüde dâhil edilmesi gerektiğini de cevaplandırılmaya çalışmıştır. Bu risâle müftü ve kadının yorum alanının sınırlarını belirlemesi bakımından önemlidir. İbn Âbidîn bu risâlede örfün şeriatte muteber olduğunu mezhep ulemâsının görüşlerini aktararak ve örnekleriyle genişleterek sağlam bir zeminde sunmaya çalışmıştır. Bu noktada örf kavramının tarihi sürecini de ortaya koymuş, farklı ve çelişkili gibi gözüken tanım ve konuları çözüme kavuşturmuştur".³⁹ Aynı şekilde Ali Kaya da örfün İslam hukukundaki yerine dair değerlendirmesi bağlamında risaleye şöyle atıf yapmaktadır: *"İbn Âbidîn'in (1252/1836) Neşrül-'arf fi bina-i ba'di'l-ahkami ale'l-örf adlı eseri dışarıda tutulursa, İslam hukukçuları örf ve adetin ne hukuk metodolojisi ne de pozitif hukuk bakımından sınırlarını belirlemiş değillerdir. Teoride ise, yalnız 'tali bir kaynak' olarak yer vermişlerdir."*⁴⁰

İbn Âbidîn'in söz konusu risalesi, şiirine yazdığı *Şerhu manzûmeti Ukûdi Resmî'l-Müftî* ile birlikte *Mecmu'atü resâ'ili İbn Âbidîn* adlı eserin içerisinde matbu halde bulunmaktadır. Bu eser, İbn Âbidîn'in çeşitli konularla ilgili toplam otuz iki risalesini ihtiva etmektedir ve iki cilt halinde 1907 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu risaleler ayrı ayrı olarak 1884 ve 1885 yıllarında Dimaşk'ta yayımlandığı gibi *Ukûdu resmi'l-müftî*'nin başka baskıları da yapılmıştır.⁴¹ Ayrıca İbn Âbidîn'in örf'e dair bu risalesi üzerine yazılmış pek çok tez ve kitap da mevcuttur. Bu çalışmalara Abdullah Korkut ve Ömer Faruk Ocakoğlu'nun tezleri örnek olarak verilebilir.

38 İbn Âbidîn, age.), c.2, s. 114

39 Korkut, agm., s. 71

40 Ali Kaya, İslam Hukukunda Örfün Kaynaklık Değerinin Sınırları Konusunda Hukuk Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005, sayı: 5, s. 182

41 Ahmet Özel, İbn Âbidîn *DA*, c. 19, s. 293

3.2.3. Risalenin Ele Aldığı Konular

İbn Âbidîn, risalenin mukaddimesinde, örfün manası ve uygulama kaynağı olmasının delilinden bahsetmektedir. Bu bağlamda örfе dair tarifler vermiş ve örfü çeşitli açılardan taksime tabi tutmuştur. İlk taksime göre müellif, adet ile aynı anlamda kullandığı örfü üçe ayırmaktadır: genel örf, özel örf ve şer'i örf. Müellif genel örfе örnek olarak 'ayak basmak' sözünün 'girmek' manasında kullanılmasını, özel örfе örnek olarak nahivcilerin ref' ve cedelcilerin fark, cem' gibi kavramlarını, şer'i örfе örnek olarak ise salat, zekat, hac gibi kavramları vermektedir.⁴² Bundan sonra müellif, biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere örfün akılla olan ilişkisi hakkındaki iki farklı yaklaşımı belirtmiştir. Bu yaklaşımlardan ilkinе göre örf ile akıl arasında tahsin/güzel görme ilişkisi bulunmaktadır. Diğеr yaklaşım ise böyle bir ilişkiyi kabul etmemekte ve bir durumun örf haline gelebilmesi için herhangi bir akli ilişki ve karine olmaksızın insanlar arasında tekrarlanmasının yeterli olacağını savunmaktadır. İbn Âbidîn, bu iki yaklaşımdan ilkinе kabul etmektedir.⁴³ Sonrasında müellif, örf ile ilgili olarak diğеr bir taksimi ele almakta ve örfü ameli ve kavli olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ameli örfе örnek olarak bir beldede buğday ve koyun eti yenmesini, kavli örfе örnek olarak da bir beldede 'dirhem' kelimesinin belirli bir para türünü ifade etmesini vermektedir. Burada müellif, kavli örfün ittifakla ammi tahsis ettiğini, ameli örfün ise Şafiilerin aksine sadece Hanefilerde ammi tahsis ettiğini de eklemektedir.⁴⁴ Daha sonra İbn Âbidîn, örf ve adet kelimelerinin etimolojik kökeni hakkında bilgi vermekte ve 'adet' kelimesinin, 'muavede' kökünden geldiğini, bir durumun insanlar arasında defalarca uygulanması neticesinde, ilişki ve karine bulunmaksızın aklın kabulüne şayan olmasını ifade ettiğini bildirmektedir. Bu iki kavramın mâsadakları (dış dünyadaki varlıkları) açısından aynı anlama geldiğine değinirken mefhumları itibarıyla farklı olduklarını söylemektedir.⁴⁵

Mukaddimeden sonra risalenin yazılma sebebi olan asıl meseleyi ele alan İbn Âbidîn, konuya çelişki olarak görülebilecek bir hususu dile getirerek giriş yapar. Risalesini de bu çelişkinin nasıl giderilebileceği meselesi üzerine inşa eder. İbn Âbidîn'in risale boyunca üzerine eğildiği mevzu şudur: Zahidi'nin *Kunye* adlı eserinden yapılan '*Müftü ve kadı örfü terk ederek Zahiru'l-mezhep üzerine hüküm veremez.*' alıntısı ile kendisinin de şiirde belirttiği ve mezhepte bir asıl olarak kabul edilen '*Bir rivayet Zahiru'r-rivaye kitaplarında ise ondan asla dönülmez.*' ibaresi arasındaki görünürdeki çelişkiyi gidermek. İbn Âbidîn, söz konusu meseleyi tartışmaya geçmeden önce örfün meşruiyetine dair delil kabul edilebilecek birkaç alıntı yapar. Bunlar arasında '*Affı tercih et; örf ile amel et.*' mealindeki Araf suresinin 199. ayeti ile İbn Nüceym'in (ö.970/1563) *el-eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde geçen

42 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114

43 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114

44 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114-15

45 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114

'Adet muhakkemdir.' ibaresi zikredilebilir. Ayrıca Pirizade'nin *el-Eşbah* üzerine yaptığı şerhten alınan '*Örf ile sabit olan kanun, şer'i delil ile sabit olmuş gibidir.*' ibaresi de müellif tarafından örf'e itibar noktasında delil olarak kullanılmaktadır. Yaptığı alıntılarla sistem içinde kalarak örfün meşruiyet zeminini sağlayan İbn Âbidîn, bundan sonra yukarıda değinilen Zahidi'nin ifadesi ile mezhepte genel kabul gören kaide arasındaki çelişkinin çözümüne geçer. Bu bağlamda örfün şer'i deliller ve Zahiru'r-rivaye karşısındaki konumunu ele alıp değerlendirmeye tabi tutar ve söz konusu çelişkili durumu bir çözüme kavuşturur.⁴⁶ İbn Âbidîn'e göre Zahiru'r-rivaye olan görüşler de imamların, kendi dönemlerinin örfünü dikkate alarak serdettiği görüşlerdir. Dolayısıyla zamanın değişmesiyle değişen örf'e itibar edilmesinde ve Zâhirü'r-rivâyenin terkedilmesinde bir sakınca yoktur.

3.2.4. Risale Bağlamında Örfün Şer'i Deliller Karşısındaki Konumu

İbn Âbidîn, bir delil olarak örfün yerini tespit etmek amacıyla kaleme aldığı bu risalesinde örfün şer'i deliller karşısındaki konumunu ayrıntılı olarak ele alıp değerlendirir. Bu bağlamda örfün bizzat nass veya naslardan kıyas ile elde edilen hükümler karşısındaki konumu üzerinde durur. Müellif, örfün şer'i deliller karşısındaki konumunu her yönden ve bazı yönlerden olmak üzere iki şekilde değerlendirir. Faiz alıp vermek, içki içmek gibi şer'i deliller tarafından kesin olarak yasaklanmış davranışların örf ve adet haline gelmesi durumunda olduğu gibi şer'i delille her yönden çatışan örflerin reddedilmesinde herhangi bir şüphe olmadığını belirtir. Bundan dolayı çözüme ulaştırılması gereken örf alanı, şer'i deliller ile bazı yönlerden çatışan alan ile sınırlandırılmış olmaktadır. Bu sınırlandırmadan sonra İbn Âbidîn, şer'i delilleri nass ve nass kaynaklı kıyasi hüküm olmak üzere; örfü ise genel ve özel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu ayrımı yaptıktan sonra şer'i deliller karşısında örfün durumu ile ilgili şu sonuçlara ulaşmaktadır: Örf, şer'i delile tüm yönlerden muhalifse ona hiçbir şekilde itibar edilmez. Bu konuda ihtilaf da yoktur. Şer'i delile bazı yönlerden muhalif olması durumunda ise örfün özel mi genel mi olduğuna bakılır: Örf genel olursa, nassı tahsis etme ve kıyası terk etme hususunda örf'e itibar edilir. Örf özel olursa mezhepte asıl olan görüşe göre ona itibar edilmez. Zayıf bir görüşe göre ise özel örf'e de itibar edilir. Buraya kadar zikredilenler, şer'i delilin doğrudan nass olması durumu ile ilgilidir. Şer'i delilin nass kaynaklı kıyasi hüküm olması durumunda ise müellifin görüşü şu doğrultudadır: Genel örf karşısında kıyasi hüküm terk edilir. Özel örf karşısında ise mezhebin asıl görüşüne göre kıyasi hüküm terk edilmez. Zayıf bir görüşe göre bu durumda da kıyasi hüküm terk edilir.⁴⁷

3.2.5. Risale Bağlamında Örfün Zahiru'r-rivaye Karşısındaki Konumu

Mezhep içi hüküm çıkarmada mezhep müntesibi müftünün fetva verirken uyması gereken hiyerarşi; görüşleri ihtiva eden *Zahiru'r-rivaye* ve *Nadiru'r-rivaye*

46 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 114-25

47 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 116-17

adli eserler mecmuası arasındaki sıralama, bu eserlerde görüşleri yer alan fakihler arasındaki sıralama ve bizzat meselenin ilgili olduğu konunun özelliğinden dolayı dikkat edilmesi gereken ilkeler şeklinde belirlenmiştir. Buna göre mezhep müntesibi müftü fetva verirken önceliği *Zahiru'r-rivaye* eserlerine vermeli ve hükmünü aradığı husus hakkında bu eserlerde bir şey söylenmiş ise onu dikkate almalıdır. İbn Âbidîn, mezhebi kuran müçtehitlerin, dönemlerinin örf ve adetlerini, zamanın değişmesini ve zarureti dikkate alarak içtihat ettiklerini belirtmekte ve kendi dönemindeki müftülerin böyle yapmayarak kitaplarda geçen görüşleri doğrudan olaya tatbik etmelerini eleştirmektedir.⁴⁸

Mezhepte temel kabul edilen *Zahiru'r-rivaye* eserlerindeki hükümlerin dayandığı delil olarak rey ve içtihat hakkında müellifin yaptığı çıkarsama, örf ile *Zahiru'r-rivaye* eserlerin arasını uzlaştırmada onun dayandığı temel argümandır. Bu çıkarsama şöyledir: Rey ve içtihadın çoğunluğu, müçtehidin kendi zamanının örfüne dayandırdığı şeylerdir. Bu iddiasıyla İbn Âbidîn, görüş sahibi müçtehidin kendi yaşadığı dönemden başka bir dönemde yaşamış olsa, o dönemin örf ve adetlerini dikkate alarak içtihat edecek olmasını anlatmaktadır. Müellif ortaya koyduğu meseleyi ilk dönem fakihlerinin uygulamaları ile de destekleyip buna dair bir dizi olayı örnek olarak sıralamaktadır. Bu örneklerden biri Kur'an öğretimi, imamlık ve müezzinlik için ücret alınmasına müteahhirun Hanefi alimlerinin verdiği cevazdır. Ebu Hanife ve imameynin taat türünden olan bu işler için ücret alınmasını caiz görmemelerine rağmen sonraki alimler dönemlerinin örfüne binaen buna cevaz vermişlerdir.⁴⁹ Bundan sonra İbn Âbidîn, zamanın değişmesiyle değişen örfün ve istikrar göstermeyen karinelerin hukuki muhakeme sürecine dahil edilmesinin oluşturacağı objektiflik ve evrensellik sorununa değinir. Bu bağlamda müteahhir ulemanın mezhep sahiplerine sadece bu gerekçeler ile muhalefet ettiğini zikreder ve mezhep sahibi müçtehitlerin sonraki dönemlerde yaşamış olmaları durumunda farklı görüş bildireceklerine dair kanaatini yineler. Ayrıca müellif, ifta görevini yerine getirecek kişide bulunması gereken özellikler arasında 'insanların örf ve adetlerini bilme' şartını da zikreder. İbn Âbidîn, örfün mezhep birikimi karşısındaki konumunu ortaya koyan ve müftünün yorum alanının sınırlarına işaret eden çıkarımlarının ve verdiği örneklerin, müftüye *Zahiru'r-rivayede* yer alan görüşlerin kayıtsız şartsız uygulanmasının uygun olmadığını göstermek amacı ile getirildiğini ima eder. Bundan sonra *Zahiru'r-rivaye* karşısında örfün konumunu özet bir şekilde ele alır. Buna göre örf *Zahiru'r-rivayeye* muhalif bile olsa, genel örf, genel hüküm ortaya koyarak tüm beldelerde, özel örf de özel hüküm ortaya koyarak geçerli olduğu beldede muteber kabul edilir.⁵⁰

48 Ocakoğlu, age s. 73-74

49 İbn Âbidîn, age, c.2, s. 125-26.

50 Ocakoğlu, age, s. 74-78

3.2.6. Risale Bağlamında Örf İle Amel Etmenin Meşruiyeti

Risale bağlamında, örf ile amel etmenin meşruiyetini görmek için, İbn Âbidîn'in, örfün şer'i deliller arasında kabul edilmesi için öngördüğü şartları ele almak gerekmektedir. Örfün kabul görmesi için naslarda belirtilen hükümlerle tüm yönleriyle çelişmemesi durumunun gerçekleşmesi dışında, var oluşunun temel şartı olarak yaratılıştan gelen o selim fitrat üzerine yaşayan selim akıl sahipleri tarafından kabul görmesi, vicdanlarda iyice yerleştiğini gösteren istikrara kavuşmuş olması lazımdır. Bu şartları taşıdıktan sonra yapısı itibariyle genel-özel örf, kavli-amelî örften bahsedilebilir. Örf, her yönden olmasa bile bazı yönlerden şer'î delile muhalifse, delilin muhalif olduğu kadarını tahsis edecek, nassin geri kalan kısmı uygulamaya kaynak teşkil edecektir.⁵¹

Şer'î delilin kıyas olması halinde örf'e itibar edilecektir. Ancak örfün genel ve özel ayrımının burada etkisi görülmektedir. Zira kıyası terk etmeyi gerektiren örfün genel olması gerekmektedir. Genel örf sadece o bölgede değil, başka yerlerde de geçerlidir. Sadece kendi bölgesinde geçerli olan özel örfün muteber olabilmesi geçici olup, bu geçici muteberliğin kabul edilebilmesi için zaruret halinin mevcudiyeti gereklidir. Bunun sebebi, özel örf'e kaynak değeri verilmediği takdirde hakların zayı olmasının kuvvetle muhtemel görülmesidir.⁵²

İctihada dayanan Zâhiru'r-rivâye görüşle örfün karşı karşıya gelmesi halinde izlenecek usulde İbn Âbidîn'in meseleye yaklaşımı önem arz etmektedir. Ona göre bir müçtehidin içinde yaşadığı toplumu tanıması, karşılaştığı meseleye çözüm üretirken örften yararlanmasına paralel derecede önemlidir. Bu, sadece örfün kaynak değeriyle açıklanabilecek bir husus olmayıp zararın giderilmesi ve hakkın korunmasıyla da alakalıdır. Mezhebin genel kabul görmüş ilk döneme mahsus bazı hükümlerinin örf'e bağlı olarak sonrakiler tarafından farklı şekilde kabul edildiğinin örneklerle anlatılması, bir hukuk kaynağı olarak örfün Zâhiru'r-rivâye ile olan ilişkisini ortaya koymaya yönelik çabanın varlığını göstermektedir. Netice itibariyle İbn Âbidîn, mezhep geleneği içinde hareket etmiş, bu geleneği örf lehine feda etmemiş, örf'e dayanarak öncekilerden farklı hüküm vermeyi yine mezhebin kurallarına göre verilen hükümler üzerinden temellendirmiştir.⁵³

Sonuç

Hukuk, sosyal yaşamın sürdürülebilmesi açısından inkar edilemez bir önemi haizdir. İslam toplumlarında bu işlevi 'fıkıh' adı verilen disiplin üstlenmiştir. Diğer taraftan toplum da her geçen gün değişmekte; kültürel öğeler, resmi kurumlar, dil, sosyal yaşam gibi alanlarda sabit kalmayıp yeni ve farklı unsurları içine almaktadır. Hukukun bir toplum içinde işlevini sürdürebilmesi, toplumun bu

51 Hira, agm, s. 373-74

52 İbn Âbidîn, age,, c.2, s. 116-17

53 Hira, , agm, s. 374-75

esnek yapısına ayak uydurabilmesine bağlıdır. Bu noktada hukukun uygulayıcısı konumundaki kadının rolü önemlidir. Hakim, hukuki muhakeme sürecinde yazılı hukuk kuralları ile toplumun kabulleri arasındaki hassas dengeyi göz önünde bulundurmaktadır. Bu husus fıkhıta, ikincil kaynaklar arasında yer alan örf ile fûru-u fıkhı arasında yaşanan gerilimde kendini göstermektedir.

Mezheplerin teşekkülünden sonra hüküm çıkarma konusunda büyük değişiklik yaşanmış, bu ameliye artık naslardan hüküm çıkarma işlevinden ziyade mezhep içinde yerleşmiş görüşler arasından bir tercih ve tahric işine dönüşmüştür. Bu noktada mezhep müntesibi fakihlerin mezhep birikimi ile kurmuş oldukları bağ önem kazanmaktadır. Konuyu Hanefi mezhebi açısından ele alırsak Zahiru'r-rivaye denilen ve mezhepte müfta bih görüşleri ihtiva eden bu birikim, bir ölçüde hakimin yorum alanını sınırlandırmaktadır. İbn Âbidîn örf risalesinde bu sınırları ele almakta ve cesur bir girişimle güncel pratik uygulamaların muhakeme sürecine etkisini, özel örfün konumu ve nass karşısındaki değeri gibi tartışmalı konuları değerlendirmektedir. Örfün meşruiyeti konusunda mezhep literatüründen görüşlerini kuvvetlendiren iktibaslar yapmaktadır. Bu iktibaslara dayalı olarak, müftünün fetva verme sürecinde bağlı bulunduğu mezhep birikimi ile döneminin hakim örf anlayışı arasında takip etmesi gereken usulü belirlemeye çalışmaktadır. Bu noktada öncelikle örfün şer'i deliller karşısındaki konumunu, daha sonra da mezhebin sahih birikimini ifade eden Zahiru'r-rivaye karşısındaki konumunu ele almaktadır.

İbn Âbidîn, şer'i deliller karşısında örfün konumunu, Hanefi ulema arasında bu noktada esnek davranan fakihlerin görüşleri uyarınca mezhep içindeki temel kabulden farklı bir biçimde ele almaktadır. Bu durum, aslında İbn Âbidîn'in kendi ifadesiyle Osmanlı'nın son döneminde toplumsal ve ticari hayata meşruiyet sağlamanın da tek yoludur. Müellif, Zahiru'r-rivaye karşısında örfün konumunu ele alırken '*Mezhep sahipleri dönemimizde yaşamış olsalardı, bu dönemin örf ve adetine göre hüküm verirlerdi.*' şeklindeki temel argümanından hareket etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse İbn Âbidîn, fetva verme ameliyesine örfün mümkün olduğunca katılmasını amaçlamaktadır. Ancak bu durumu, İbn Âbidîn'in örfü nassa eşdeğer bir kaynak olarak telakki ettiği şeklinde anlamamak gerekir. Onun amacı, muhakeme sürecinde müftünün yorum alanının sınırlarına dair bir çerçeve çizmek ve böylece fıkhın toplumsal hayattaki işlerliğini devam ettirebilmesini sağlamaktır.

Kaynakça

- Abdülkerim b. Ali en-Nemle, *el-Mühezzeb fi İlmi Usulî'l-fıkhi'l-Mukâran*, Mektebetu Rüşd, Riyâd, 1999
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi mecelleti'l-ahkâm*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut
- Dinç, Hasan, *İslam Hukukunda Örf*, Trabzon, 2006
- Dönmez, İbrahim Kafi, "Örf" md, *DİA*, XXXIV, 87
- Ebu'l-Abbas Şihabüddin el-Karafi, *el-Furûk*, Alemü'l-Kütüp. ts.
- Ebu Abdillâh Bedreddin ez-Zerkeşî, *El-Mensûr fi'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye*, Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, Kuveyt, 1985
- Ebu Bekir el-Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, Kuveyt, 1994
- Hallaq, Wael B., "Bir Osmanlı Reform öncüsü: Örf ve Hükûki Değişim Üzerine İbn Âbidîn", çev. Ömer Faruk Ocakoğlu, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sakarya, 2005
- Hasanova, Samire, "Örf ve Adetin İslam Hukuk Düşüncesinde Yeri ve Hükümlerin Değişmesi Kapsamındaki Tartışmalarda Rolü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2009
- Hira, Ayhan, "İbn Âbidîn'in Örf Anlayışı (Şerhu Manzumeti Ukudu resmî'l-müfti ve Neşrül-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmî ale'l-urf Adlı Risaleleri Bağlamında)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2011
- İbn Âbidîn, *Mecmu'atü resa'ili İbn 'Âbidîn*, Alemü'l-Kütüp, ts.
- İbn Manzur, "Urf" md, *Lisanü'l Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, IV, 2897
- İbn Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1999
- İmamu'l-Harameyn el-Cüveyni, *el-Burhan*, Daru'l-Vefa, Mısır, 1418
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2012
- "Adet" md, *DİA*, I, 369
- Kaya, Ali, "İslam Hukukunda Örfün Kaynaklık Değerinin Sınırları Konusunda Hukuk Felsefesi Açısından Bir Yaklaşım", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2005
- Korkut, Abdullah, *İbn Âbidîn'in Neşrül-arf fi binâi ba'di'l-ahkâmî ale'l-örf Adlı Risalesi ve Bu Risale Işığında Sosyal Değişimin Hükümlere Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010
- Muhammed Sıdkı El-Gazzi, *el-Veciz fi İzahı Kavaidi'l-Fıkhi'l-Külliyeye*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1996
- Ocakoğlu, Ömer Faruk, *Hanefi Mezhebinin Mezhep İçi İşleyişinde Örfün Konumu: İbn Âbidîn'in 'Örf Risalesi' Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004
- Özel, Ahmet, "İbn Âbidîn " md, *DİA*, XIX, 292
- Pezdevî, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Marifeti'l-Usûl*, Matbaatu Câvid Berîs
- Ragıb El- İsfahani, "Urf" md, *El-Müfredat fi Garbi'l-Kur'an*, Beyrut, Dımaşk, 1992, I, 561
- Salah Muhammed Ebu'l-Hâc, *El-Fıkhu'l-Mukâran*, Matbaatu Merkezi'l-Ulemâ, Ürdün
- Serahsi, *Usûlü's-Serahsi*, Daru'l-Marife, Beyrut

Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990

Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, 2013

Şenocak, İhsan, *İslâm Hukukunda Örfün Hükümlere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2011

Yelek, Kamil, "Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2015